

TAAL EN TONGVAL

TIJDSCHRIFT VOOR DIALECTOLOGIE

onder redactie van

J. B. BERNIS - Jo DAAN - J. GOOSSENS - A. M. HAGEN -
H. T. J. MIEDEMA - H. NIEBAUM - G. DE SCHUTTER -
J. TAELEMAN - V. F. VANACKER - A. WEIJNEN

NEGENENDERTIGSTE JAARGANG, 1987

UITGEGEVEN MET STEUN VAN HET
MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN WETENSCHAPPEN VAN NEDERLAND,
VAN HET MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP
EN VAN DE UNIVERSITAIRE STICHTING VAN BELGIË

V. F. Vanacker, Visitatiestraat 187,
B-9110 Gent - Sint-Amandsberg
J. B. Bernis, Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde,
Keizersgracht 569-571, Amsterdam-C.

INHOUD

	<i>B z.</i>
J. B. BERNIS : <i>Rijnlandse Dialectologie</i>	112
J. GOOSSENS : <i>Schets van de meervoudsvorming der substantieven in de Nederlandse dialecten</i>	141
J. A. VAN LEUVENSTEIJN : <i>De werkwoordelijke eindgroep in Gouds taalgebruik uit de 14de en de 16de eeuw</i>	1
H. T. J. MIEDEMA : <i>Oudfries eyland en åland 'eiland'</i>	174
E. MOOIJMAN : <i>Het Lieveheersbeestje in de Germaanse talen</i>	21
W. PIJNENBURG : <i>De zondagen in de 13de eeuw</i>	54
H. F. SCHATZ : <i>De Taal van Emigranten in de Verenigde Staten</i>	97
G. DE SCHUTTER : <i>Woorden kiezen : nieuw en oud in het lexicon van de Nederlandse dialecten in België</i>	71
J. STROOP : <i>Enclitische verschijnselen in het Westbrabants</i>	121
A. WEIJNEN : <i>Etymologische invallen</i>	109 en 185
 <i>Boekbesprekingen :</i>	
J. VAN EIJK : <i>De lui van Oudenhil</i> (J. B. Bernis)	119
P. GILLAERTS (ed.) : <i>Verscheidenheid in eenheid : een bloemlezing taalpolitieke artikelen over normering en standaardisering van het Nederlands</i> (J. de Rooij)	194
A. VAN GAALLEN en FR. VAN DEN MOSSELAAR : « <i>Kèk mè nâh</i> » : <i>Plat en bekakt Haags</i> (J. B. Bernis)	120
D. GORTER, G. H. JELSMA, P. H. VAN DER PLANK, K. DE VOS : <i>Taal in Fryslan</i> (Jo Daan)	113
H. M. HERMKENS (uitg.) : <i>C. Huygens. Trijntje Cornelis</i> (J. van Leuvensteijn)	196
F. HOLTHAUSEN : <i>Altfriesisches Wörterbuch</i> (H. T. J. Miedema)	116
J. KLEPPER, F. DEN EENZAMEN : <i>Het Eiland Goeree-Overflakkee</i> (J. B. Bernis)	119
W. KLOEKE : <i>Zwolse Sketsies</i> (J. B. Bernis)	118
G. VAN DER MEER : <i>Frisian 'Breaking'</i> (H. T. J. Miedema)	115
<i>Philologia Frisica Anno 1984</i> (G. van der Meer)	192
L. A. VAN PROOIJ : <i>De vakleu en et vak. Boerderijbouw in Oost-Gelderland vanaf de eeuwwisseling tot ca. 1940</i> (J. B. Bernis)	190
S. REKER : <i>Omgekeerd is ook wat weerd</i> (J. B. Bernis)	119
<i>Taal en sociale integratie. Deel 8</i> (G. De Schutter)	189
<i>Bladvullingen</i>	140 en 188
<i>Mededelingen</i>	199

Boekbesprekingen

De vakleu en et vak. Boerderijbouw in Oost-Gelderland vanaf de eeuwwisseling tot ca. 1940. Vaktermen en werkwijze. Door L.A. van Prooije. Met Tekeningen van A.J. Hemels. Arnhem. Stichting Historisch Boerderij-onderzoek, 1984. (SHBO-Monografieën nr. 4).

De titel van dit boek – De vakleu en et vak – bevat een programma, het gaat om een vak, om de beoefenaars en om de taal, want de titel is in dialect gesteld. In de ondertitel wordt dat allemaal nog eens expliciet meegedeeld en afgebakend in de tijd. Dit boek behandelt de traditionele boerderijbouw in oostelijk Gelderland, Eibergen en omgeving, tussen 1900, het jaar waarin de oudste zegsman zijn loopbaan begon en 1940, ongeveer het einde van het traditionele bouwen. “Traditioneel” betekent hier “voorzien van ankerbalkgebinten”.

Het initiatief tot dit boerderijonderzoek werd genomen door de heer Odink uit Eibergen die in 1977 zag dat het gevaar bestond dat met de laatste vakman ook zijn vaktaal verdwenen zou zijn. Hij stelde de student Leendert van Prooije in staat een doctoraalscriptie te maken over de vaktaal van timmerlieden die vóór 1940 boerderijen gebouwd hadden in oostelijk Gelderland. Het materiaal voor dit onderzoek werd verzameld via interviews, vastgelegd op de band. Als leidraad voor de gesprekken diende een vragenlijst van 94 vragen. Vanaf het eerste ogenblik bleek dat de zegslieden meer te vertellen hadden. Een opname bleef niet beperkt tot het louter beantwoorden van de 94 vragen. Het extra materiaal, vaktechnische, maar ook historische informatie werd verwerkt in dit boek; de doctoraalscriptie die er aan voorafging had enkel de vaktermen tot onderwerp. Twaalf plaatsen rond Eibergen werden uiteindelijk uitgekozen om volledig verwerkt te worden teneinde de grote investering in tijd die het af luisteren van banden nu eenmaal kost, tot redelijke proporties terug te brengen. Voor het boek als zodanig betekent het, dat de hoofdstukken één, zeven en negen gebaseerd zijn op de volledig afgeluisterde banden, de beschrijving van het maken van een gebint (hoofdstuk vier) en van het richten van het gebintwerk en het richtmaal (hoofdstuk 5) steunt op de gegevens uit alle onderzochte plaatsen, achteenvijftig in totaal.

De opbouw van het boek is als volgt. Na een woord vooraf (blz. 6) volgt een Inleiding en verantwoording (blz. 7-9) en dan tien hoofdstukken, waarin chronologisch de verschillende fasen van de bouw worden beschreven (blz. 10-94). Na een Nawoord van de hand van de heer G. Odink (blz. 95) volgt een alfabetisch register van dialecttermen (blz. 97-102). Achteraan is een uitvouwbare kaart van het onderzochte gebied opgenomen. Voor de spelling van de dialectwoorden is gekozen voor het spellingsysteem dat ontworpen is ten behoeve van het Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten (WALD), “een, voor een groot aantal lezers, goed leesbare spelling” (blz. 9). Dat is een goede keuze, want het gebied van onderzoek valt geheel binnen dat van het WALD.

In taalgeografische zin is het gebied van het WALD geen probleemgebied, het maakt er deel van uit, maar als men binnen Gelderland blijft, kan men de keuze wel verdedigen, omdat de dialecten achter Rijn en IJssel duidelijk verschillen van die in de overige delen van de provincie. Boerderij-historisch is dit onderzoeksgebied evenmin een probleemgebied te noemen, want volgens Hekkers kaart in de Atlas van Nederland maakt het deel uit van de streek waar het “middenlangsdeeltje” heerst, een van de vormen van de hallehuisgroep en het is zelfs nauwelijks mogelijk de boerderijtypen van oostelijk Gelderland binnen de provincie als een aparte soort te karakteriseren, of men moest het uiterlijk van de daken als uitgangspunt voor zijn indeling nemen.

Boekbesprekingen

Men kan de keuze van het gebied een toevallige noemen, een gevolg van een modern Mecenaat. De auteur zelf spreekt zich over deze kwestie niet uit. Voor hem gaat het er om een vak en een vaktaal vast te leggen; het object van zijn studie is de traditionele, d.w.z. van ankerbalkgebinten voorziene boerderij in oostelijk Gelderland. Hoezeer dit documentaire karakter de overhand heeft, moge blijken uit het feit dat in het boek geen bibliografie opgenomen is; de geraadpleegde literatuur wordt in voetnoten vermeld.

De accentverschuiving die in de loop van het onderzoek heeft plaats gehad, drukte ook een stempel op het boek. Ging het immers aanvankelijk – in de doctoraalstudie – om de woorden, in deze publikatie komt de ambachtsman zelf veel meer aan het woord; hij is nu iemand die deze termen zelf in een bredere context plaatst, iemand die zijn eigen geschiedenis vertelt. Dat heeft voor de inrichting van het boek tot gevolg gehad dat de geïnteresseerde dialectoloog het taalgeografisch materiaal moet halen uit een uitgebreid notenapparaat, dat zonder titel of kopje is afgedrukt aan het einde van die hoofdstukken die de werkzaamheden van de timmerman tot onderwerp hebben. Dat zijn hoofdstuk één, vier, vijf, zeven en negen. In die noten vindt men de opgegeven vaktermen gelokaliseerd door middel van het codenummer van de plaats, men vindt er ook de heteroniemen nog eens en alle extra semantische informatie.

Het is de vraag of de accentverschuiving – van een taalgeografisch ingerichte studie naar een meer vaktechnische beschrijving – een verbetering is. In feite is in deze woord- en zaakstudie meer de nadruk op de zaak komen te liggen; het woordmateriaal is naar het tweede plan geschoven. Daar staat tegenover dat de documentatie zo ruim van opzet is dat geen enkel detail verloren gaat. Ik ben van mening dat de hierboven gestelde vraag positief beantwoord moet worden. Een dialectgeografische opzet had zoveel aandacht voor de woorden gevraagd dat de zakelijke informatie dan naar het tweede plan was verschoven. Ik kan dit het best illustreren aan het voorbeeld *kaelstok* (blz. 44-45 en noot 55). De zaak is vrij ingewikkeld, zodat ik liever de auteur zelf aan het woord laat: “We hebben zojuist opgemerkt dat de verbinding tussen de stijl en de balk (bedoeld is gebintstijl en gebintbalk J.B.) werd aangetrokken door de *slöttels*. Een aantal timmerlieden in Oost-gelderland betitelden een op deze wijze in elkaar gezet gebintwerk ronduit als prutswerk Hun geheim voor een degelijk gebint schuilt in één houten pin, aan te brengen midden door het kruispunt van stijl en balk” (blz. 44). Deze pin wordt onder meer *kaelstok* genoemd. Van Prooije geeft een uitvoerige beschrijving van die pin, verlucht met een tekening. Het blijft een vreemde zaak dat een niet onaanzienlijke groep timmerlieden een gebint zonder *kaelstok* “prutswerk” noemt, terwijl heel veel boerderijen zonder deze extra voorziening werden gebouwd en overeind bleven. Het is zelfs zo dat timmerlieden die deze pin niet aanbrachten, opmerkten dat het onzin is. Constructief blijkt hij niet nodig te zijn. Deze informatie zou bij een meer lexicologische aanpak verloren zijn gegaan. Van Prooije nu probeert een verklaring te vinden voor deze overvloedige *kaelstok*, waarvan we nu bovendien weten dat hij ook in vakkringen totaal verschillend wordt beoordeeld. De zegslieden die hij hier aan het woord laat, zien dit element als een extra versteviging, “als een soort noodrem voor het geval de *slöttels* na het krimpen van het gebinthout, de balk niet meer in de stijl zouden vasthouden.” (blz. 44). Op een kaart geeft hij de woonplaatsen aan van de timmerlieden die de *kaelstok* hebben toegepast. Een specifiek verspreidingsgebied is niet aan te wijzen. Van Prooije vraagt zich tenslotte af of deze *kaelstok* niet een relict is van het vroegere kopbalkgebint, waarvan het ankerbalkgebint een latere ontwikkeling is. Het aanbrengen van een *kaelstok* zou dan niet meer zijn dan een stuk taai conservatisme.

Boekbesprekingen

Het voorbeeld *kaelstok* is ook illustratief voor een ander probleem. De vorm *kaelstok* is slechts een van de benamingen voor het hier besproken type toogpen; andere zijn *kelpinne*, *kaelspille*, *kielspille*, één keer wordt *kaelstop* opgegeven. Daarnaast komen typen voor als *halsstok*, *pinne*, *penne*, *toogpinne*, *toognaegel*, *toogstok*, *gebintpinne*, *sloetstok* en *opsluutpinne*. Waarom dan als referentievorm *kaelstok* genomen? *Toognaegel* zou beter geweest zijn, het sluit helemaal aan bij de door de SHBO opgestelde lijst van houten elementen (Berends, Voskuil, Van Wijk 1982²). Het is heel gebruikelijk in de dialectlexicografie om die opgave als referentievorm te kiezen, die ook – en dan ontdaan van zijn dialectische vorm – in de standaardtaal met dezelfde of nagenoeg dezelfde betekenis voorkomt. *Kaelstok* zou in standaardtaal *keilstok* moeten zijn, maar in geen enkel woordenboek komt dit woord voor. De kaart op blz. 45, met de titel: “Verspreiding van de woonplaatsen van timmerlieden die de *kaelstok* hebben toegepast”, waarop met een driehoekje wordt aangegeven geen en met een open cirkeltje wél *kaelstok*, is in dit licht gezien niet helemaal correct. De toognaegel heet slecht in een beperkt aantal plaatsen *kaelstok*, in de meeste “positieve” plaatsen is een ander woord in gebruik.

Deze handelwijze heeft nog een ander nadeel, de samenhang tussen verschillende woorden wordt er door vertroebeld. Op blz. 40 wordt geproken van *slöts*, “waarmee de balk in de stijl werd *opeslotn*”. Andere woorden voor deze zaak zijn *kieln*, *wiggen* en *spieje* (allemaal meervoudsvormen). *Kiel* is een nevenvorm van *keil*. Beide vormen komen in Nederland voor met de betekenis “wig, wigvormig voorwerp”. Voor de herkomst van de woorden denkt men algemeen aan het Duits; het WNT wil *keil* als een germanisme beschouwen. De vorm *keil* moet dan – met uitstoting van de *d* – ontleend zijn aan Hoogduits *Keidel*, terwijl de vorm met *ie* (*kiel*) teruggaat op een Duits *Kiel*. Hadden deze vormen in het Nederlands een reguliere ontwikkeling gehad dan waren ze beide samengevallen in de vorm *kijl*. Ondertussen vind ik de keuze van de referentievorm een ernstiger zaak dan de taalkundige behandeling van de dialectwoorden. Dat is nu eenmaal een uitvloeisel van de eerder besproken koerswijziging en het staat iedere taalkundige vrij zijn voordeel te doen met dit goed geschreven en rijk gedocumenteerde materiaal.

De Vakleu en et vak is een prachtig boek, zowel wat de typografie betreft als het illustratiemateriaal. De tekenaar, A.J. Hemels, heeft prachtig werk geleverd en nergens zijn de tekeningen opdringerig, integendeel tekst en illustraties vormen een goede eenheid. Het boek laat zich lezen als een vlot verhaal. Een bijna verdwenen ambacht heeft een beschrijving gekregen waardoor het voor goed is vastgelegd en aan de dreigende vergetelheid ontruikt. Maar het is meer dan de documentatie van een vak dat Van Prooije heeft vastgelegd, het is ook een stukje werkelijkheid. Het is geen geringe opgave om onderzoeksmateriaal, verkregen door middel van op band vastgelegde vraaggespreken, op zulk een boeiende en heldere wijze te presenteren. In dat opzicht is dit boek exemplarisch te noemen.

J.B. BERNIS

Philologia Frisica Anno 1984. Lêzingen en Neipetearen fan it Tsiende Fryske Filologekongres, oktober 1984. Fryske Akademy, Ljouwert 1986.

Van 17 tot en met 19 oktober 1984 werd het tiende Friese filologencongres gehouden, met als thema ‘Frysk: juster, hjoed en moarn’ (Fries: gisteren, vandaag en morgen). Dit wat weinig zeggende thema was de vlag waaronder negen lezingen werden gehouden,